

TER INLEIDING

Voor de ROB was 1989 in een aantal opzichten een jaar van een nieuw begin. Het nieuwe gebouw en het aantreden van een nieuwe directeur vallen misschien het eerst op, maar er zijn meer ontwikkelingen te noemen met soms al een lange voorgeschiedenis. Binnen het instituut is het afgelopen jaar intensief nagedacht en gediscussieerd over het nieuwe beleidsplan, waarin veel van die ontwikkelingen hun neerslag hebben gevonden.

Zo ging dit jaar het grote automatiseringsproject ARCHIS echt van start, wat in 1993 moet leiden tot een wetenschappelijk expertisecentrum dat dan het bestaande documentatiesysteem geheel zal hebben vervangen. Ook zijn er veranderingen in de bedrijfsvoering en de organisatie van het instituut te noemen.

Van fundamenteel belang is de uitbreiding van activiteiten op het gebied van de archeologische monumentenzorg die in het beleidsplan tot uitdrukking komt. Een aantal facetten daarvan verdient een nadere toelichting waarbij ook nationale en internationale aspecten van belang zijn. Voor het werk van de ROB dient echter eerst melding te worden gemaakt van een koerswijziging in het beleid ten aanzien van de wettelijke bescherming van archeologische monumenten. Monumentenbescherming in de vorm zoals die tot voor kort bestond is onwerkbaar geworden; dat komt door een aantal factoren.

Dat zijn in de eerste plaats de steeds hogere eisen die worden gesteld aan de kennis over een monument voordat het beschermd kan worden. Zowel om wetenschappelijk-inhoudelijke als ook om maatschappelijke en juridische redenen kan niet meer worden volstaan met betrekkelijk globale informatie over de aard, omvang of kwaliteit van een vindplaats om deze te kunnen beschermen. Het Nederlandse bodemarchief wordt ernstig bedreigd, en dat maakt een goed gemotiveerde keuze noodzakelijk. Daarvoor is fundamenteel onderzoek nodig naar de kwaliteit en de kwantiteit van dat archief. Daarnaast is datzelfde onderzoek ook nodig om voor de samenleving, en in het bijzonder voor de eigenaren en gebruikers van terreinen met archeologische waarden, te kunnen verantwoorden waarom die waarden behouden moeten blijven. Een tweede reden om het roer om te gooien in de gangbare procedures is de grote hoeveelheid beschermde monumenten waarvan behoud niet door bescherming alleen kan worden gewaarborgd. De erosie van monumenten in akkerland en in de bebouwde kom gaat in veel gevallen ondanks bescherming toch door: het land wordt immers gebruikt. Om een effectieve bescherming mogelijk te maken dient er dus tegelijkertijd iets aan dat gebruik te veranderen of moet het monument ook in fysieke zin beschermd worden.

Tot slot zijn er ook nog praktische problemen, zoals de onmogelijkheid om regelmatige inspecties uit te voeren en de grote stroom mutaties, vergunningen, bezwaren e.d. die niet meer verwerkt kan worden.

In de komende jaren zal daarom een geheel herziene aanpak van de monumenten-

zorg gestalte moeten krijgen. Daarmee is inmiddels een begin gemaakt. De belangrijkste elementen in dit nieuwe monumentenbeleid zijn:

1 De reeds beschermde monumenten worden opnieuw gewaardeerd wat betreft wetenschappelijke, cultuurhistorische en cultuurlandschappelijke waarde en begrenzing.

2 Bescherming wordt primair gekoppeld aan regionale inventarisaties van gebieden waar planologische ontwikkelingen plaatsvinden. Op grond van de nieuwe monumentenwet zijn geen gemeentelijke lijsten meer vereist zodat ook incidenteel monumenten kunnen worden toegevoegd.

3 Bescherming wordt gekoppeld aan het produceren van een gestandaardiseerde beschrijving, een beheersvoorschrift en een informatie-brochure.

4 De voor het beoordelen van vergunningsaanvragen vereiste gegevens zullen sneller worden geleverd.

5 Bij bescherming van terreinen in agrarisch gebied wordt er naar gestreefd om terreinen aan te laten kopen of tenminste maatregelen te treffen die erosie van de archeologische waarden voorkomen. Waar dat niet mogelijk is kan het verlenen van een subsidie ter instandhouding van het monument aan de eigenaar/gebruiker, bijvoorbeeld als beheersvergoeding of onderhoudsovereenkomst, uitkomst bieden.

6 Bescherming moet worden gevolgd door regelmatige inspectie. In principe kan dit ook een geprivatiseerde activiteit zijn. In veel gevallen onderkennen lagere overheden en sommige eigenaren de waarde van archeologische monumenten, soms hebben ze zelfs een direct belang bij de instandhouding ervan. Vandaar dat in 1989 is meegewerkt aan de oprichting van een archeologische monumentenwacht die inmiddels ook tot stand is gekomen.

7 De meerwaarde van zichtbare monumenten zal worden benut om de maatschappelijke acceptatie van de archeologische monumentenzorg te vergroten. Dat betekent dat in de komende jaren een gericht voorlichtingsbeleid tot stand moet komen.

8 De informatie over alle terreinen van archeologisch belang, inclusief de beschermde monumenten, dient in voortdurend bijgewerkte vorm zowel voor intern als extern gebruik beschikbaar te zijn. In dit verband speelt het expertisecentrum ARCHIS, dat overigens primair wetenschappelijk gericht is, een cruciale rol.

Het is duidelijk dat een dergelijke aanpak grote personele en financiële consequenties heeft. Of we het zo kunnen uitvoeren als het hierboven en in meer uitgebreide vorm in het beleidsplan is aangegeven, hangt dan ook af van de mogelijkheden die de ROB daartoe krijgt. Op personeel gebied moeten oplossingen gevonden worden, want het takenpakket van de provinciaal archeologen, die de spil van het monumentenbeleid vormen, is veel te omvangrijk geworden. Aan dit aspect is in het beleidsplan nog onvoldoende aandacht geschonken. Ook de financiering van de monumentenzorg baart zorgen. Gelukkig zijn de verwachtingen op dit punt niet pessimistisch. De Minister van WVC heeft inmiddels haar plannen ontvouwd om de hele sector van het cultuurbehoud een structurele financiële injectie te geven, en we verwachten dat ook de archeologische monumentenzorg daar structureel door kan verbeteren.

Er zijn overigens meer ontwikkelingen gaande die aan verdere verbetering kunnen bijdragen. Van de nieuwe Monumentenwet van 1988, die voor het beschermingsbeleid de basis vormt, valt op dit punt niet veel te verwachten omdat de wet tal van tekortkomingen vertoont. Een van de belangrijkste is wel dat bij grootschalige ingrepen in de stad en op het platteland in feite niets geregeld is om de bescherming van het bodemarchief te waarborgen. Voorafgaand onderzoek naar de archeologische waarden in getroffen gebieden kan alleen gebeuren via de omweg van de Milieu Effect Rapportage-procedure (een nog moeilijk begaanbaar pad) en op grond van convenanten die door de ROB zijn gesloten met andere rijksinstellingen die hun verantwoordelijkheid op het gebied van het behoud van het cultuurhistorisch erfgoed erkennen. De

Monumentenwet voorziet alleen in de mogelijkheid om werken stil te leggen wanneer er vondsten worden gedaan. In de praktijk komt dat neer op het dempen van de put als het kalf verdrongen is. Nergens is geregeld dat archeologisch onderzoek en de financiering daarvan bij de ontwikkeling van grote projecten een verplichting moet zijn, ook als die projecten door lagere overheden of door de private sector worden ontwikkeld. Momenteel gaat het principe dat 'de vernier betaalt' alleen op wanneer het een rijksinstelling betreft.

Het is daarom interessant dat zich op Europees niveau ontwikkelingen aftekenen die in de toekomst wellicht verbetering in de situatie kunnen brengen. Zo heeft op 13 april 1989 het Comité van Ministers van de lidstaten van de Raad van Europa aanbeveling nr. R(89)5 aanvaard, betreffende 'de bescherming en versterking van het archeologisch erfgoed in de context van stedelijke en landelijke projectontwikkeling'. In de derde paragraaf daarvan wordt aanbevolen dat de lidstaten:

'adopt the legal and administrative measures necessary for archaeological data to be taken into account as a matter of course in the town and country planning process:

- i by taking such measures as are warranted for the legal protection of archaeological property, on the basis of conservation, heritage and town planning legislation;
- ii by securing the participation of archaeologists in the successive stages of the town and spatial planning process with a view to obtaining their opinions on the operations on hand;
- iii by holding consultations on sites of archaeological interest between archaeologists, planners and developers in order to permit, where necessary:
 - the modification of development plans likely to have a serious effect on the archaeological heritage;
 - the allocation of sufficient time and resources for the execution of an appropriate scientific study of the site and the publication of its results.'

In de vierde paragraaf wordt dit nog eens toegelicht met de aanbeveling om te bevorderen, in de context van grootschalige projecten:

'iii an increase in material resources for rescue archaeology:

- a. by enacting provisions to enable the cost of archaeological operations necessitated by major public works to be met in full from the budget relating to such works;
- b. by ensuring that this budget covers, as part of the impact studies called for by environmental and regional planning precautions, preliminary archaeological studies and prospection, as well as the final publication of discoveries.'

Dat is klare taal, die duidelijk maakt dat de bestaande wettelijke mogelijkheden in Nederland nog veel tekort schieten. Maar wellicht dat daar op grond van deze aanbeveling nu verandering in kan komen. Op basis van dit belangrijke stuk wordt momenteel in Straatsburg trouwens al door een internationaal comité gewerkt aan een revisie van de Conventie van Londen uit 1969 over de bescherming van het archeologische erfgoed. Het zal hopelijk niet te lang duren voordat deze ontwikkeling in Nederland gevolgen krijgt die tot verdere structurele verbeteringen zullen leiden in de zorg voor het bodemarchief.

Tot die zorg behoort ook de nazorg. Daartoe behoort onder andere de conservering en opslag van vondsten, en ook wat dat betreft bracht 1989 een nieuwe ontwikkeling die hier niet onvermeld kan blijven. De ROB kon, dankzij de medewerking van de Rijksgebouwendienst, een nieuw vondstenmagazijn in gebruik nemen dat niet alleen groter is dan het vorige, maar ook veel gunstiger gelegen. De verhuizing kostte de nodige hoofdbreken, maar het resultaat mag er zijn. De aanvankelijke euforie is echter inmiddels al weer danig bekoeld, want een prognose laat zien dat we met het nieuwe magazijn

maar enkele jaren vooruit kunnen, en dan zal er bovendien nog flink in geïnvesteerd moeten worden. Het magazijn zal om een tweetal redenen eerder vol zijn dan we hoopten. De eerste oorzaak is dat omvangrijke opgravingsprojecten met veel vondsten nog steeds toenemen. Dat komt door de externe financiering waarvan hierboven reeds melding gemaakt is, in principe geen slechte zaak dus. De tweede reden heeft echter een minder positieve achtergrond. Het vondstenmagazijn van de ROB is géén depot voor bodemvondsten maar een tijdelijke opslag van materiaal dat nog bestudeerd wordt. Nu kan dat bestuderen, het zij hier direct toegegeven, wel enige tijd in beslag nemen. Maar vroeger of later (bij voorkeur binnen 5 jaar) dient het materiaal te worden overgebracht naar een depot voor bodemvondsten. En daar zit nu juist het grote probleem, want er zijn weliswaar in iedere provincie dergelijke depots, maar in verschillende gevallen zijn die niet in staat de vondsten ook daadwerkelijk op te nemen. Ook universitaire instituten hebben op dezelfde manier als de ROB met dit probleem te maken.

De Monumentenwet biedt ook al geen oplossing, want provincies zijn immers niet verplicht een depot voor bodemvondsten in te richten. De meeste provincies willen dat natuurlijk wel, maar er zijn op veel plaatsen problemen met depots die (veel) te klein of zelfs gewoon vol zijn. De structuur van de wet is zodanig dat alleen de gemeenten met een zelfstandige opgravingsbevoegdheid tevens verplicht zijn een eigen depot te onderhouden. Alle andere opgravingsvondsten zijn vanaf begin 1989 automatisch rijkseigendom tot aan de overdracht aan een provinciaal depot. Dat hier op korte termijn een precaire situatie kan ontstaan moge duidelijk zijn.

Een heel ander onderdeel van de nazorg is het verwerken en het publiceren van de resultaten van archeologisch onderzoek. Ook op dat punt valt een nieuwigheid te melden, want de staf van de ROB heeft in 1989 een forse uitbreiding gehad door de instelling van het honoraire medewerkerschap. Dat is in principe bedoeld voor wetenschappers die een directe bijdrage leveren aan het werk van ons instituut maar die niet - of niet meer - aan een archeologisch instituut verbonden zijn. Zij worden op deze wijze nog intensiever bij ons werk betrokken.

Behalve de honoraire medewerkers waren er dit jaar een groot aantal andere nieuwkomers. De lange lijst onder het hoofdstuk personeel spreekt voor zichzelf. Op het persoonlijke vlak zijn voorts nog een aantal bijzonderheden te melden. Per 1 januari werd drs.D.P.Hallewas benoemd tot plaatsvervangend directeur en J.L.van Donkersgoed tot hoofd algemene zaken. P.A.C.Schut ging per dezelfde datum de functie van documentalist vervullen. Op 1 maart volgde de aanstelling van drs.W.A.M.Hessing tot provinciaal archeoloog van Zuid Holland. Tot slot werd op 1 november dr.H.Kars benoemd tot opvolger van dr.J.A.Brongers als hoofd van de natuurwetenschappelijke afdeling. De heer Brongers blijft overigens aan de ROB verbonden en is speciaal belast met het dendrochronologisch en ceramologisch onderzoek.

Behalve nieuwkomers waren er natuurlijk ook weer medewerkers die de dienst verlieten. Op 1 januari vertrok C.de Weerd, van wie we afscheid namen in het bijzijn van talrijke gasten en relaties uit zijn lange carrière bij de ROB. Verder vertrokken in de loop van het jaar E.H.Bölte, medewerker bij de natuurwetenschappelijke afdeling, drs.J.G.M.Kistemaker, wetenschappelijk assistent bij het project Urbanisatie, en drs.J.van der Roest, idem bij het project Centraal Rivierengebied.

Op het persoonlijke vlak dienen, tot slot, ook nog de 25-jarige ambtsjubilea gememoreerd te worden van S.J.A.Kuppens, op 14 maart, en G.J.Rombout op 1 april.

Het werk van de ROB werd in 1989 gesteund door subsidies en bijdragen van de volgende instanties: de Provinciale Besturen van Flevoland, Gelderland, Utrecht, Noord-Holland, Zuid-Holland, Noord-Brabant en Limburg, de gemeente-

9 / algemeen - ter inleiding

besturen van Aardenburg, Baarn, Beuningen, Ede, Goirle, Nijmegen, Stein, Susteren, Tilburg en Venray, de Landinrichtingsdienst, de Rijkswaterstaat, het Staatsbosbeheer, de Joan Willems Stichting en de Stichting Onderzoek Romeinse Bewoning Valkenburg ZH.

W.J.H.Willems